

بررسی تکنیک و محتوای آثار هنری شهدا و ایثارگران؛

با مطالعه ۶۰ اثر از موزه شهدای تبریز

مریم ماهی^۱

چکیده

آثار هنری خلق شده توسط شهدا و ایثارگران در دوره دفاع مقدس به عنوان اسناد با ارزش موزه‌ای نگاهی ویژه می‌طلبید تا مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. مقاله پیش‌رو، با هدف مطالعه میان‌موردی ۶۰ اثر از آثار هنری موزه شهدای تبریز با رویکرد علمی، تخصصی و هنری در نظر دارد با بررسی نحوه شکل‌گیری این آثار به تبیین ارزش‌ها و مفاهیم نقوش آن پردازد و میزان تأثیرگذاری شرایط جنگ بر نوع و کیفیت آثار خلق شده را از طریق بررسی تکنیک و محتوای آن مورد تحلیل قرار دهد. مقاله با روش تحقیق مطالعه موردی (توصیفی و تحلیل محتوا)، کتابخانه‌ای و ابزار مشاهده عمیق در میدان صورت گرفته است. با تحلیل محتوای آثار مذکور مشخص شد که آثار با ارزش‌های مادی - معنوی در مضامین متنوع ارزشی، اعتقادی، فرهنگی، ملی و تاریخی، اسنادی و اجتماعی هویت یافته و ضروری است شرایط مطلوب نگهداری هر یک از آثار مهیا گردد.

واژگان کلیدی

شهدا و ایثارگران، جنگ، هنرمند، خلاقیت، تکنیک.

مقدمه

با توجه به اینکه موزه‌های شهدا در پی صیانت از ارزش‌های دفاع مقدس با هدف حفظ و نگهداری آثار باقی‌مانده از شهدای جنگ تحمیلی به عنوان نهاد اجتماعی مؤثر و تأثیرگذار بر جنبه‌های گوناگون جامعه با نقش‌ها و کارکردهای متفاوت می‌کوشد با مطرح نمودن ارزش‌ها، نقشی در پیوستگی فرهنگ انسان با گذشته خویش ایفا نماید؛ لذا با شناخت بیشتر درباره میراث فرهنگی شهدا و ایثارگران به عنوان اسناد و با مدیریت صحیح حفظ آن می‌تواند نقشی ماندگار داشته باشد.

موزه شهدای استان آذربایجان شرقی با مجموعه آثار باقی‌مانده از شهدا و ایثارگران استان سعی دارد در کنار مستندنگاری و سایر اقدامات موزه‌ای، شناسایی و معرفی آثار موجود را با مطالعات علمی مورد بررسی قرار دهد؛ لذا تجلی هنر در میان برخی آثار چشم‌نواز سبب شد تا نگارنده نگاه ویژه‌ای بر آثار هنری این گنجینه داشته باشد؛ چرا که این آثار علاوه بر منحصر به فرد بودن به‌عنوان اسناد ارزشمند موزه‌ای نمایانگر خلاقیت و انعکاس درونی رزمندگان در شرایط دشوار دوره دفاع مقدس بوده و از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ بنابراین برنامه‌ریزی برای حفظ و نگهداری اثر خلق شده با ارزش‌های موجود در آن است که مورد بررسی قرار می‌گیرد. با گسترش موزه‌های دفاع مقدس در سراسر کشور که به ۲۰ موزه می‌رسد و نیز با گذشت ۳۰ سال از زمان جنگ ضرورت مطالعه آثار هنری شهدا و ایثارگران به همراه بررسی و تحلیل مفاهیم بصری موجود در آن در فرایند حفاظت موزه‌ای بیش از پیش اهمیت فراوانی پیدا می‌کند. بنابراین، بررسی آثار مذکور با شناسایی دیدگاه هنری برخی شهدا و ایثارگران در جنگ تحمیلی و نیز اهمیت نحوه شکل‌گیری هر اثر از سوی خالق آن از بُعد ارزش‌ها و مفاهیم تعریف‌شده در حیطه هنرهای تجسمی لازم و ضروری است؛ شایسته است با در نظر گرفتن شرایط دشوار جنگ توأم با آتش و خون به عنوان محیط و بستر خلق این نوع اثرها به همراه خود هنرمند رزمنده (شهید و ایثارگر) و نیز بررسی میزان تأثیرگذاری شرایط محیطی (جنگ) بر موضوع و نوع اثر هنری آن زمان را در کنار سایر اثرهای تجسمی هنرمندان معاصر مورد پژوهش قرار داد؛ چرا که

تاکنون به هیچ عنوان تحقیقی بر این نوع آثار صورت نگرفته است. اهدافی که در این پژوهش مورد نظر می‌باشد، عبارت‌اند از:

۱. بررسی تکنیکی آثار هنری شهدا و ایثارگران با توجه به ارزش‌های موزه‌ای آن؛

۲. تحلیل و بررسی محتوای اثرهای هنری خلق شده توسط شهدا و ایثارگران.

همچنین این مقاله به دنبال پاسخ بر این سؤالات خواهد بود که نوع و تکنیک اثر هنری خلق شده توسط رزمندگان مبارز جبهه‌های جنگ چیست؟ و مفاهیم بارز خلق شده در آثار هنری رزمندگان با توجه به شرایط جنگ تحمیلی چیست؟

روش پژوهش

روش پژوهش به صورت توصیفی - تحلیل محتوا و شیوه گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای اسنادی و با ابزار مشاهده عمیق در میدان است. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی آثار هنری موجود در موزه شهدای استان آذربایجان شرقی با محوریت هنرهای تجسمی است که به تعداد ۶۰ اثر می‌رسد. از میان این آثار ۳۵ اثر متعلق به ۱۵ شهید و ۲۵ اثر متعلق به ۱۲ آزاده و جانباز است. در راستای بررسی این آثار به معرفی و تبیین ارزش‌های آن با هدف حفظ و نگهداری و نیز به تجزیه و تحلیل طرح و مفاهیم موجود در آن با توجه به نوع اثر با فن هنری آن پرداخته شده است.

پیشینه پژوهش

با وجود ۲۰ موزه با عناوین دفاع مقدس، صلح و شهدا که ۱۶ موزه خاص آثار شهدا بوده، تحقیقی در تبیین نقش ارزشی آثار شهدا و ایثارگران و به خصوص آثار هنری آن‌ها صورت نگرفته بود؛ که موضوع بررسی ارزش در آثار شهدا در پایان‌نامه کارشناسی ارشد اینجانب با عنوان «بررسی مبانی نظری مرمت و حفاظت از آثار شهدا با تکیه بر آثار موزه شهدای تبریز» در دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی به سال ۱۳۹۱ بدان پرداخته شد؛ و اکنون در این مقاله بررسی آثار هنری شهدا و ایثارگران صورت می‌گیرد.

آثار هنری شهدا و ایثارگران (میراث فرهنگی)

آثار باقی مانده از شهدا و ایثارگران به عنوان میراث مادی معنوی به فراخور ماهیت ارزشی در موزه مورد مطالعه و شناسایی قرار می‌گیرد؛ تا بتواند با حفظ و نگهداری مطلوب اثر رد پای ماهیت دفاع مقدس را از گذشته به زمان کنونی سوق دهد. همچنان که می‌دانیم اثر در سند نارا مصوب ۱۹۹۴ م به «کلیه منابع یادمانی، مکتوب، سمعی و بصری که شناخت ماهیت، معنا و تاریخ یک مال فرهنگی را امکان‌پذیر می‌سازد» (یوکیلنو، ۱۳۷۷: ۱۳۳) تعریف شده است؛ و پی بردن به هویت آن نیز بر پایه چیستی و حقیقت شیء که مشتمل بر صفات جوهری اوست (عمید، ۱۳۷۱: ۱۲۱۲)، مورد شناسایی قرار می‌گیرد. اثرهای باقی مانده از شهدا و ایثارگران «چون اسنادی است که به بهترین و گویاترین فرم، بیانگر لحظات مهمی از حیات یک ملت و تاریخ است. در واقع هویت این آثار به ارزش سندی خود و متصل شدن به اشخاص، مکان‌ها و لحظات تاریخی دارای هویت گردیده و از شکل جنس به یک اثر تبدیل شده است» (مظاهری، ۱۳۸۴: ۳).

به نظر هلن گاردنر^۱ «اثر هنری، یک شیء و در همان حال یک رویداد تاریخی است» (گاردنر، ۱۳۸۴: ۱۵). منحصر به فرد بودن یک اثر هنری نیز در ابتدا در ارتباط با اندیشه و تخیل خلاق خالق خود (هنرمند) تعریف می‌شود. اندیشه و «روح انسان از آنجا که انتساب به ذات حق داشته و آینه جمال مطلق الهی است، از زیبایی شگفت‌انگیزی برخوردار است» (جعفری تبریزی، ۱۳۶۲: ۱۱۵)؛ و به همین دلیل هنرمند از «تجسم زیبایی بر ماده محسوس» (بوذری‌نژاد، ۱۳۹۰: ۳۱) نقطه نظر خود یعنی «زیبا»یی‌ها را در صور مختلف تداعی می‌نماید؛ از این‌روست «زبان هنر که زبانی بین‌المللی است» (ایروین، ۱۳۸۹: ۱۱)؛ آثار و اندیشه‌های هنری فرد را به منصفه ظهور می‌رساند و بدین‌گونه میراث هنری شکل می‌گیرد (گات و مکان‌یابی، ۱۳۸۴: ۹). آثار هنری شهدا و ایثارگران نیز علاوه بر ویژگی‌های هنری با روح حماسی و متصل شدن به هویت فردی شهید و ایثارگر می‌تواند بیانگر رویداد تاریخی دفاع مقدس به همراه ارزش‌های آن باشد. اگرچه جنگ تحمیلی عراق علیه ایران یک اتفاق ناگواری بر میهن بود؛ لکن دارای ارزش‌هایی است؛

1. HELEN GARDNER, 1878 – 1946

که بر روی هر یک از آثار باقی مانده از آن زمان قابل مشاهده است. در مورد ارزش های نهفته در آثار هنری مذکور می توان گفت: «این دسته از ارزش ها، مربوط به پیوندهای عاطفی جامعه با آثار است. قدمت، سنت، استمرار، یادبودی، افسانه ای، شگفت انگیزی، عاطفی، معنوی، مذهبی و نمادین، سیاسی، میهن دوستی و ملی گرایی، از جمله این ارزش ها هستند. این دسته از ارزش ها که غالباً متشکل از دریافت های عاطفی هستند، تأثیر بسیاری بر حراست، حفاظت و مرمت ذخیره (اثر) دارند» (فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۲: ۴۴-۴۳)؛ بنابراین برای حفظ این اثرها در کنار سایر آثار هنری، نگارنده با شناسایی ارزش های آن وارد شناخت و مطالعه خود آثار می شود. لازم به ذکر است در کنار شناسایی ارزش های اثر «اهمیت زیبایی شناختی، همیشه اولویت پیدا می کند، چرا که منحصر به فرد بودن اثر هنری در مقایسه با دیگر محصولات انسانی به وجود مادی یا خصلت دوگانه آن بستگی ندارد، بلکه به خصلت هنری آن بستگی دارد.» (برندی، ۱۳۸۸: ۴۰).

با این وجود می توان گفت: «ضرورت بررسی ارزش های میراث فرهنگی از باب رفع ابهاماتی است که در نحوه ارزیابی این ارزش ها وجود دارد. در حالت کلی پرداختن به این موضوع، می تواند تمام عملکردهای در رابطه با میراث فرهنگی، اعم از شناسایی، صیانت، حفاظت و معرفی را مطرح نماید؛ نه تنها به خاطر اینکه دارای ارزش های میراث فرهنگی محسوب می شود، صورت می گیرد؛ بلکه از طریق تعیین و به کارگیری این ارزش ها و اولویت هایی که برای هر یک قائل می شوند، ضرورت انجام این امور ممکن می گردد» (حجت، ۱۳۸۰: ۹۵).

از خصوصیات و مشخصات ارزش ها می توان گفت:

۱. ارزش ها میان مردم مشترک اند و شمار کثیری از افراد درباره اهمیت آن ها به توافق رسیده اند؛
۲. ارزش ها با عواطف همراه اند. اشخاصی برای صیانت ارزش ها مبارزه می کنند و برای حفظ ارزش های والا از بذل مال و جان دریغ نمی ورزند؛
۳. چون ارزش ها به وفاق میان اشخاص کثیری پذیرفته شده اند، می توان آن ها را مفهوم سازی کرد؛ یعنی از اشیای گوناگون ارزیابی شده، انتزاع کرد.» (نیک گوهر، ۱۳۶۹: ۲۸۱).

با توجه به اهمیت ارزش اثر و اینکه ارزش ها می تواند منوط به توضیحاتی باشد که زمان را منعکس می سازد (فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۲: ۴۳)، آنچه در مستندنگاری آثار موزه شهدای تبریز (۴۰۱۰ اثر) به دست آمد؛ و در ۶۰ اثر هنری نیز صادق می باشد، مجموع ابعاد برجسته و مهمی

که اثر بدان ارزشمند شده و هویت یافته (جدول ۱)، عبارت از: فرهنگی، تاریخی، اسنادی، اجتماعی (دینی - مردم‌شناسی) و ملی است؛ که به‌صورت ارزش‌های محسوس و مادی و ارزش‌های معنوی که در کالبد مادی تجلی یافته می‌توان مشاهده نمود؛ بنابراین هر یک از آثار هنری متعلق به شهدا و اینارگران علاوه بر دارا بودن این ارزش‌ها دارای ارزش اختصاصی هنر نیز است که متن اصلی نوشتار را تشکیل می‌دهد.

جدول ۱. ارزش‌های برجسته و مهمی که آثار شهدا و اینارگران بدان هویت یافته است.

ردیف	ابعاد بررسی ارزش‌ها	شرح موضوع
۱	ارزش فرهنگی	فرهنگ دفاع و مقاومت / فرهنگ اینار / مفهوم شهید / فرهنگ شهادت / فرهنگ جبهه / ...
۲	ارزش تاریخی	تقویم تاریخ و زمان / تاریخ اسلامی / دیدگاه نوستالژی / تاریخ، زمان و آثار شهدا / ...
۳	ارزش اسنادی	مطالعه اسناد مکتوب جنگ: اداری و شخصی: (وصیت‌نامه‌ها / مناجات‌نامه‌ها / نامه‌ها / خاطرات)
۴	ارزش اجتماعی و ملی	ارزش دینی / مطالعه مردم‌شناسی: مذهب، زبان، فرهنگ، قومیت، ... اتحاد مردمی / میهن‌پرستی
۵	ارزش در بحث اصالت	لکه‌های خون، زنگ‌زدگی، پارگی در اثر ترکش، فرسودگی آثار یافت شده از تفحص، ...

هنر صورتی از اندیشه

و اما هنر چیست که ذخیره و ثبت اندیشه فردی که دست به هنرآفرینی می‌زند، می‌شود؛ و با سپری شدن مدت زمانی از اثر ثبت شده، در جهت یافتن اصالت آن باز این زبان هنر است که اندیشه منجمد شده به شکل اثر را واکاوی می‌نماید؟!!

به گفته هگل^۱: «غایت هنر در آن است که هرگونه احساس خفته، تمایلات و شور و شوق را بیدار کند، به آن‌ها جان بدمد، نهاد آدمی را سرشار کند و همه چیز را برای انسان فرهیخته و

۱. George Wilhelm Fredric Hegel, German, (1770-1831).

رشد کرده احساس پذیر کند. هنر می تواند آنچه را عاطفه انسان در درونی ترین زوایای روح دارد، تجربه کند و بپروراند؛ آنچه را در ژرفا و امکانات متعدد و جنبه های گوناگون نهاد انسان است به جنبش درآورد و برانگیزد» (عبادیان، ۱۳۸۳: ۲۹). در واقع ناخودآگاه انسان^۱ به وسیله اندیشه هنری به خودآگاه رسیده و به صورت رنگ و شکل قابل رؤیت می گردد؛ بنابراین هنر به معنای حقیقی آن برترین شکل انتقال تمایلات ناخودآگاه روح به آگاهی انسان است؛ که به عقیده کارل گوستاو یونگ^۲ روان پزشکی و متفکر سوئیسی (۱۸۷۵ - ۱۹۶۱م) «ناخودآگاهی، تجربه روانی انسان است؛ در هنگام قطع ارتباط با دنیای واقعیت و یا حالتی که در آن تفکر متوقف شده و یا صرفاً متوجه دنیای درون است، ناخودآگاه مخزنی است که بسیاری از معلومات و اکتشافات و خلاقیت های انسانی از آن ظاهر می شود.» (هاشمی و فدوی، ۱۳۸۸: ۱۰۹) و «ناخودآگاه هر ماهیتی که داشته باشد، نمادهایی می آفریند که هر کدام مفهوم خاص خود را دارد» (همان). بنابراین می توان به اینکه هنر حقیقی از الهام و مهارت پدید می آید و تصویر بسیار روشنی از ناخودآگاه را منعکس می کند، اشاره نمود. آنچه در خلق یک اثر هنری از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ اینکه هنرمند باید در تمام اعمال و افکار خود بر احساس و حضور خود تکیه کند؛ اما تنها حضور و دریافت قلبی کافی نیست، بلکه بیان این دریافت های قلبی نیز اهمیت دارد چرا که «حضور خوب بی حصول خوب، نمی تواند راهگشا باشد» (مددپور، ۱۳۷۱: ۳). به دیگر سخن «هنر، شیدایی حقیقت است، همراه با قدرت بیان آن شیدایی؛ و هنرمند کسی است که علاوه بر شیدایی حق، قدرت بیان آن را نیز از خداوند متعال گرفته است. هر یک از این دو - شیدایی حق و قدرت بیان آن - اگر نقص داشته باشد اثر هنری خلق نمی گردد (آوینی، ۱۳۷۴:

۱. کارل گوستاو یونگ عقیده دارد، روان ناخودآگاه انسان از دو قسمت تشکیل می شود: ۱. قسمت عناصر اساسی فطری خدادادی متعالی انسانی که اینها باید باشد و پرورش داده شود مثل احساس اخلاقی، احساس عبادت و پرستش، احساس علم دوستی و حقیقت خواهی و زیبایی دوستی؛ و ۲. قسمت عناصر رانده شده از روان خودآگاه انسان یعنی قسمت هایی از روح و روان، که وجود آن ها را قابل درک است، مثل آگاهی به حواس پنج گانه، آگاهی به قوه حافظه و آگاهی به تعقل و تفکر. ولی امروز در اصل این مطلب که انسان دارای دو روان است: روان خودآگاه و روان ناخودآگاه و اینکه روان ناخودآگاه، حاکم و مسخر روان خودآگاه است و نیز حوزه بسیار عظیم تری است شک و تردیدی نیست. مطهری، مرتضی (۱۳۷۱)، مسئله شناخت، تهران: صدرا، ص ۱۵۹.

2. CARL GUSTAV JUNG, 1875 - 1961.

۱۲)؛ بنابراین در زایش هنر «اصل لازم شیدایی حق است و قدرت بیان شرط کافی است» (همان) تا اثر هنری که تراوش یافته از روح هنرمند است و پرده از باطن او برمی‌گیرد، شکل گیرد. هنر «خودبه‌خود یادآور نوعی قضاوت ارزشی است. برای مثال یک نقاشی بد به‌هیچگاه هنر دانسته نمی‌شود، اما یک حرکت زیبای بستکبال، شکلی از هنر است» (ویناس، ۱۳۸۹: ۳۹)؛ و «اثر هنری که ریشه عاطفی و احساسی نداشته باشد، هنر نیست. یک کار هنری با عاطفه و احساس شروع می‌شود و با آن نیز به فرجام می‌رسد» (ویتزر، ۱۳۷۶: ۴۹). قضاوت ارزشی یک اثر هنری از زمانی شروع می‌شود که هنرمند رسالت خویش را عملی ساخته و به سخن آورده باشد. اینجاست که هنرمند ماندگار با آغاز جریان در زمان و مکان خویش، اثر هنری خود را از دیدگاه‌های مختلف در تحلیل‌های متنوعی از سیر حصولی بین خطوط، نشانه‌ها، نمادها، سبک و سیاق‌ها و... قرار می‌دهد.

ناگفته نماند انقلاب اسلامی به عنوان یک رویداد مهم به خوبی، خود این استعداد را داشته و دارد تا راه و رسم تازه‌ای را در ذهن و زبان هنرمند شکوفا نماید؛ بنابراین هنرمند این زمان با درک شرایط، قصه جدیدی را تجربه نمود که اینک خود بخش مهمی از تاریخ هنر این مملکت را به خویش اختصاص داده است. (پورمند، ۱۳۸۵: ۸) آثار خلق شده توسط شهدا و ایثارگران که در زمان متعلق به دفاع ملی - میهنی در برابر جنگ تحمیلی به وجود آمده؛ و مؤلفه *زمان خلق اثر* صرفاً منوط به زمان جنگ برای شهدا و جانبازان و نیز زمان اسارت برای آزادگان تعریف شده است، مورد مطالعه قرار گرفت؛ تا به شناختی از نوع طرح آثار مذکور رسید. از آنجایی که «زمان آفرینش هر اثر هنری، پیوندی فشرده با شکل ظاهر آن یا در یک کلام با سبک آن دارد. به بیان دیگر، سبک هر اثر هنری تابعی از دوره تاریخی آن اثر است» (گاردنر، ۱۳۸۴: ۱۳)؛ و موضوعی که از طرح و مفاهیم تجسمی آثار رزمندگان الهام می‌شود؛ اینکه آثار علاوه بر گویای شخصیت، شرایط روحی شهدا در شرایط جنگ و نیز چگونگی واکنش و عملکرد آزادگان به فضای اسارتگاه‌ها، خود به‌عنوان آئین و سبک خاصی از آن دوران هر چند کوتاه در تجلی جوهر اصلی صبر، استقامت و جبهه می‌تواند مطرح گردد؛ چراکه سبک نیز بر پایه اصول فکری آگاهانه‌ای توسط گروهی هم‌فکر با جهان‌بینی فردی، نوع خانواده، طبقه و گرایش‌های روحی تعریف می‌شود؛ و

دور از ذهن نیست آثار مذکور در سبک خاصی با توجه به ویژگی‌های مشترک آن مورد مطالعه قرار گیرد.

تحلیل و بررسی آثار

با توجه به اینکه هنرهای دستی با «ریشه‌های عمیق و استوار در اعتقادات و باورداشت‌ها، آداب، عادات، رسوم، سنن و در مجموع فرهنگ معنوی جامعه» (یاوری، ۱۳۷۶: ۲) را «به هنر - صنعت یا هنر کاربردی^۱ در برابر هنر محض^۲ تعبیر می‌کنند» (یاوری، ۱۳۷۶: ۱۲)؛ و هنرهای تجسمی با قابلیت تجسم و شکل‌پذیری، مستقیماً به وسیله حس بصری درک می‌شود؛ لذا در بررسی اثر هنری آنچه حائز اهمیت است اینکه «چه کیفیت‌های بنیادینی اثر هنری را از پدیده‌های دیگر متمایز می‌کند و به آن شأن و منزلتی جدا می‌بخشد» (قره‌باغی، ۱۳۷۹: ۴۹). نگارنده در این مقاله با نگاه کلی بر آثار هنری (تجسمی و دستی) خلق شده توسط شهدا و ایثارگران (آزادگان و جانبازان) که در موزه شهدای تبریز نگهداری می‌شود؛ ۶۰ اثر هنری موجود در آن را عرصه پژوهش خود قرار داده است. موضوعات شکل‌گرفته در آثار چنانچه اشاره شد، تجلی ذوق هنری و خلاقیت فکری با دریافت و انعکاس پیام من^۳ درونی رزمنده در کنار حس محیط زمان خود بوده است؛ و ناگفته نماند در برخی از آثار تلفیقی از چند تکنیک کنار هم به چشم می‌خورد که هر یک از تکنیک‌های موجود به صورت مجزا مشخص گردید. در واقع از مجموع ۶۰ اثر، نزدیک ۵۳ تکنیک هنری تفکیک شده است که کلیت آن در ادامه مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

1. APPLIED ART

2. PURE ART

^۳ «با توجه به کیفیت قابل تفسیر قانون زندگی و تفکرات و عقاید و رفتارهای اصیل انسانی که بشر در طول تاریخ تاکنون از خود نشان داده است، به وضوح ثابت می‌شود که آن نقطه مرکزی یا آن محوری که همه علوم انسانی به طور مستقیم یا غیرمستقیم می‌بایست در مسیر به ثمر رساندن آن حرکت کنند، من/انسانی است که با الفاظ گوناگون مانند شخصیت، روان و روح مطرح می‌شود.» جعفری، محمدتقی (۱۳۸۹)، پیام خرد: مجموعه مقالات و سخنرانی‌های بین‌المللی؛ تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری؛ چاپ پنجم، ص ۲۰۱.

الف) تکنیک

در تقسیم‌بندی آثار هنری رزمندگان بر اساس مواد و مصالح مورد استفاده آن، در جدول شماره ۲ چنین می‌باشد.

جدول ۲. طبقه‌بندی مجموعه آثار هنری موزه شهدای تبریز

نوع اثر	تکنیک کار	مواد و مصالح	
نقاشی	نقاشی روی شیشه	شیشه - رنگ و پترای	
	نقاشی روی کاغذ	کاغذ با گرم‌های متفاوت (نازک و ضخیم) - مداد رنگی - خودکار رنگی	
	نقاشی روی فلز	فلز - رنگ پلاستیکی	
	نقاشی روی گچ	گچ - رنگ آبرنگ	
خطاط	نقاشی روی پارچه	پارچه - مداد رنگی - رنگ پلاستیکی - گچ رنگی	
	خطاطی روی کاغذ با دوات	کاغذ گلاسه - کاغذ بافت‌دار - دوات - قلم خوشنویسی	
حکاکاری	خطاطی روی کاغذ با خودکار	کاغذ در گرم‌های مختلف (نازک و ضخیم) - خودکار رنگی	
	منبت‌کاری ^۱ (هنر چوب)	چوب - تیغ جراحی	
	حکاکاری روی سنگ	سنگ - تیغ جراحی	
فلز	کنده‌کاری روی گچ	صفحه قالب گچی - سیم کابل فلزی	
	فلز	انواع فشنگ - تکه‌های فلزی ابزار جنگ - ظرف کنسرو - رنگ پلاستیکی	
	چوب	چوب - هسته خرما	
	گلی	خاک - آب	
	جفت‌کاری ^۲ (حجم با مواد مختلف)	چوب - فلز - الیاف - پلاستیک و...	
دست‌دوزها	دست‌بافته‌ها (سطحی - حجمی)	الیاف پشمی - الیاف پنبه‌ای - الیاف نخی	
	دست‌دوزها (سطحی - حجمی)	بافت داری	الیاف پشمی - سوزن فلزی - پلاستیک
		بافت دستی	پارچه‌های رنگی حاصل از البسه اسارت - نخ‌های رنگی - سوزن فلزی

۱. منبت‌کاری هنری است مشتمل بر حکاکاری و کنده‌کاری بر روی چوب بر اساس نقشه‌ای دقیق. (یاوری، ۱۳۷۶: ۵۷).

۲. «جفت‌کاری: در این روش هنرمند اجزاء تندیس را جداگانه می‌سازد و گاه قطعات پیش‌ساخته یا اشیاء یافته و آماده را به کمک جوش‌کاری، لحیم کاری، پرچ کردن، میخ کردن، چسباندن و غیره بهم پیوند می‌دهد تا شکل نهایی کامل شود؛ بنابراین با این روش لزوماً از یک ماده همگن ساخته نمی‌شود.» صادقی، مسعود (۱۳۸۹)، ابزارهای هنری در روابط عمومی، گفتاری درباره تندیس، سپاس‌نامه، دکوراسیون، ماهنامه انجمن روابط عمومی ایران، ش ۷۲: ۲۹.

تکنیک‌های استفاده‌شده در آثار مذکور با توجه به جداول ۳ و ۴ به همراه نمونه تصاویر مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۱. آثار نقاشی: نقاشی از هنرهایی که توانایی بیان مطلب را بدون واسطه با مخاطب دارد. به تعداد ۱۸ اثر در شش شیوه روی بوم، شیشه، کاغذ، فلز، گچ و پارچه کار شده است؛ که نقاشی‌های روی بوم، شیشه، کاغذ و فلز متعلق به شهدا در زمان جنگ بوده و نقاشی‌های روی پارچه و گچ متعلق به جانبازان و آزادگان در مدت زمان اسارت است. نقاشی روی بوم با رنگ روغن می‌باشد؛ و نقاشی‌های روی کاغذ با رنگ‌های مدادی و خودکارهای رنگی رایج نوشتاری است؛ و نقاشی‌های روی شیشه نیز با رنگ‌های ویترا^۱ با رقیق‌کننده تینر که مخصوص به این تکنیک هست، کار شده است. نوع رنگ در اثرهای نقاشی روی فلز، رنگ‌های پلاستیکی مورد مصرف در مناطق جنگی می‌باشد. در اثر نقاشی روی گچ تهیه شده در دوران اسارت آزاده گرامی حسین حیدری صومعه سراسی، نیز نقاشی بر روی اثر کنده‌کاری شده قابل مشاهده است. آخرین اثر نقاشی مورد بررسی روی پارچه با مداد رنگی کار شده است. ناگفته نماند که در حیطه حفاظت موزه‌ای، شناسایی و آنالیز رنگ‌های هرکدام از آثار جزء ضروریات محسوب می‌گردد.

۲. آثار خطاطی و خوشنویسی: در ۴ نمونه اثر موجود به دو صورت خطاطی با قلم نی و دوات مشکی و نیز خوشنویسی با خودکاری به رنگ آبی در بستر کاغذ می‌باشد.

۳. آثار حکاکی: اگرچه کنده‌کاری و ایجاد نقش بر روی مواد مختلف گروه‌بندی جدایی در هنر دارد؛ ولیکن در این نوشتار از زاویه نوع تکنیک تمامی آن بر اساس مواد بستر هنری معرفی می‌گردد. چهار اثر این گروه به شیوه‌های حکاکی روی سنگ، منبت‌کاری یا کنده‌کاری روی چوب و برجسته‌کاری روی گچ کار شده است.

۴. آثار حجمی: بدان آثار سه بعدی و مرتبط با فضا که به راحتی پیام و فکر سازنده‌اش را با مفهوم خود انتقال می‌دهد، گفته می‌شود. هنرمندی که ذهن خلاق داشته مدام در زمان و مکان موجود خود دست به هنر آفرینی می‌زند. مواد دور ریز ابزار جنگی در جبهه برای رزمندگان و نیز

کمترین مواد قابل دسترس در محیط محدود آسایشگاه برای رزمنده اسیر با ذهن خلّاق است که می‌تواند به اثری منحصر به فرد تبدیل شده و ماندگار گردد. هر یک از آثار حجمی هنری موجود در موزه به تعداد ۱۴ اثر که از کنار هم چیدن و اتصال و جوشکاری پوکه فشنگ‌ها و ظرف غذاهای کنسروی دور ریز و نیز سایر مواد به هم با پیام شفاف، نشانگر محیط زمان خود با نوع بینش هنرمند خویش است.

۵. آثار بافته‌ها: که به رقم ۱۳ اثر می‌رسد؛ در دو نوع دست‌بافته‌ها به صورت قالیچه، گیوه‌بافی^۱ و دوخت‌دوزی به صورت سوزن‌دوزی و شماره‌دوزی می‌باشد. آثار بافته‌های داری چون قالیچه مختص به شهدا بوده که در منزل و با امکانات کامل قالی‌بافی تهیه شده است؛ و بقیه موضوعات نام برده شده توسط ایثارگران در زمان اسارت کار شده است. مواد ساختاری اثرهای دست‌دوز از پارچه‌های البسه فرسوده شده خود اسرا برای کل اثر و نیز برای گلدوزی‌ها یا دوخت نقوش متن آن نیز از نخ‌های رنگین حاصل از الیاف تاروپود پتوهای مورد مصرف‌شان بوده است. ضمناً برای وسیله دوخت نیز از سوزن حاصل از سیم مسی سائیده شده (تکه‌های کابل شکنجه) استفاده گردیده است. در کل مواد این نوع آثار از موادی که به ندرت در دسترس اسرا در اسارتگاه‌ها می‌ماند، می‌باشد.

از ۵۳ تکنیک مورد بررسی شده در میان ۶۰ اثر، اثرهای نقاشی با ۳۲ درصد بالاترین نوع اثر هنری را در میان ۲۸ درصد اثر حجمی، ۲۴ درصد اثر دست‌بافت و ۸ درصد اثر خطاطی و حکاکی به خود اختصاص داده است؛ و در مجموع مواد مورد استفاده شده در آثار به یازده نوع با مواد: کاغذ، پارچه، فلز، چوب، الیاف (نخی و پشمی)، شیشه، سنگ، گچ و گل طبقه‌بندی شد. در انتخاب مواد و بستر اثر هنری، ماده کاغذ با ۲۸ درصد بیشترین رقم آماری را در بین سایر مواد داشته و نیز قابل دسترس‌تر برای یک رزمنده بوده است. به همراه داشتن دفترچه یادداشت و خودکار در ثبت خاطرات، نوشتن وصیت‌نامه و نامه‌های ارتباطی، برای شخص رزمنده جزء الزامات محسوب می‌شده؛ که از این رو کاغذ به عنوان ماده سبک، کم حجم و با حمل و نقل

^۱ گیوه یکی از پای‌پوش‌های سنتی ایران که با استفاده از نخ‌های بافته‌شده و متصل به تخت گیوه لاستیکی تهیه می‌شود.

آسان همراه همیشگی رزمنده در ثبت اندیشه‌ها و خلق اثر هنری وی بستر مناسبی می‌توانست باشد. بعد از کاغذ رقم آماری آثار خلق شده با ماده پارچه که به ۲۱ درصد می‌رسد؛ در دومین ردیف شناسایی مواد اثرهای مذکور قرار می‌گیرد. برخلاف اینکه اثرهای کاغذی بیشتر متعلق به شهدا می‌بود، بیشترین آثار پارچه‌ای نیز متعلق به جانبازان و آزادگان می‌باشد؛ به دلیل اینکه وجود کاغذ در محیط اسارتگاه ممنوع بوده، پارچه حاصل از لباس‌های کهنه شده خود اسرا جایگزین خوبی برای بستر ثبت خلاقیت هنری آنها می‌شده است.

و اما در ردیف سوم و چهارم طبقه‌بندی مواد می‌توان به فلز و چوب با ۱۱ درصد از میان کل آثار اشاره نمود. بیشترین آثار فلزی متعلق به شهدا در مناطق جنگی بوده که از پوک و مرمی‌های باقی‌مانده از فشنگ‌های استفاده شده در میدان مبارزه و جنگ بر اساس امکانات موجود مکانی و زمانی، احجام زیبایی شکل گرفته است. در آثار چوبی که بیشتر متعلق به آزادگان می‌باشد؛ تسبیح‌های جالبی به چشم می‌خورد که از سایش و فرم‌دهی هسته‌های خرما می‌مورد مصرف اسرا در اسارتگاه‌ها شکل گرفته است (تصویر ۱). تأمل در هر یک از آثار بوجود آمده از هسته‌های خرما و نیز اثر مثبت‌کاری روی چوب سیگار، بیش از پیش از زمان منجمد شده و مکرر اسارتگاه با صبر و شکیبایی آزادگان خبر می‌دهد.

تصویر ۱. تسبیح تهیه شده از هسته خرما، اثر آزاده محمد قلمی نانسای. (مأخذ: موزه شهدای تبریز)

علاوه بر مواد گفته شده آثاری با ترکیب مواد مختلفی (۸ درصد) چون فلز و پلاستیک در شکل جاکلیدی^۱، کاغذ، پارچه و پلاستیک در شکل آلبوم عکس نیز وجود دارد؛ که با وجود این ترکیب در زیبایی بصری اثر، شرایط حفظ و نگهداری آن باید مورد مطالعه قرار گرفته و شرایط بر اساس ماده آسیب‌پذیر کنترل شود. سایر آثار نیز با درصد کم نسبت به

۱. اثر با نام جاکلیدی که از نوار پلاستیکی بافته شده دور فشنگ فلزی بوجود آمده؛ و متعلق به رحیم رحیمی‌آذر می‌باشد.

کل آثار مورد مطالعه از الیاف نخی بافته (۷درصد) چون سوزن دوزی جانماز در اسارتگاه، کیف دوزی از لباس کهنه اسارت، گیوه‌بافی و نیز گل دوزی حاصل از نخ‌های تار و پود حوله، پتو و بافته‌های دم دستی دور ریز دیده می‌شود. احجام چشمگیری از سنگ (۴درصد)، گچ (۲درصد) و گل (۲درصد) نیز با حکاکی نقش روی آن جزء آخر ردیف طبقه‌بندی محسوب می‌شود.

ب) محتوا

یک اثر هنری کامل از چهار عامل وحدت یافته: فرم، محتوا، موضوع و ماده تشکیل شده است؛ که در هنرهای کاربردی، این عوامل به گونه‌های: فرم، ماده و عملکرد بوده؛ که عملکرد به ازای موضوع و محتوا است؛ بنابراین عملکرد یک اثر هنری ناب و زیبا، به بیان موضوع و انتقال محتوا می‌پردازد» (ظفرمند، ۱۳۸۱: ۱۳). فرم به «ترکیب عناصری که مجموعه‌ای واحد را به وجود آورده، روش و سبکی که بین این عناصر هماهنگی برقرار کرده و به‌طور خلاصه عاملی که شخصیتی ممتاز به مجموعه‌ای واحد بخشیده. (معین، ۱۳۶۲: ۲۵۲۳) گفته می‌شود و «محتوای هر اثر هنری، به معانی و مفاهیمی اطلاق می‌شود که هنرمند از طریق موضوعی خاص در قالب ترکیب و آرایش ویژه از عناصر و عوامل سازنده اثر، به دیگران انتقال می‌دهد. موضوع در هر آفریده هنری، فقط وسیله ابراز محتوا به‌شمار می‌رود و از این رو محتوا از موضوع یا مضمون یک اثر، بسیار با ارزش‌تر و مهم‌تر است. هر اثری که دارای موضوع باشد، با محتوا تلقی نمی‌شود، به عبارت دیگر بسیاری از آثار دارای مضمون و موضوع هستند، اما فاقد محتوا می‌باشند» (نامی، ۱۳۸۰: ۱۴۸)؛ به عبارت دیگر «موضوع یک اثر هنری، سوژه یا داستان کلی است که هنرمند از بین پدیده‌ها و رویدادهای مختلف انتخاب نموده؛ و محتوا پیام مورد نظر هنرمند و یا چیزی است که در موضوع کشف شده و در اثر هنری مورد تأکید قرار گرفته است» (ظفرمند، ۱۳۸۱: ۱۳). همچنان که گفته شد یک نوع اتحادی بین عوامل ایجاد اثر هنری وجود دارد چنانچه در رابطه بین فرم و محتوا نیز می‌توان گفت: «فرم، محتوای مصور شده و جسمیت یافته است و فرم معقول یا ایده از نظر فلوپین یعنی محتوا» (قوامی، ۱۳۹۱: ۳۰).

با توجه به اینکه «عناصر و نیروهای بصری در هنرهای تجسمی عبارت‌اند از: نقطه، خط، سطح، حجم، شکل، رنگ، بافت، نور، ریتم، حرکت، فضا و زمان» (نامی، ۱۳۸۰: ۱۹) حال با توجه به مطالب ذکر شده ماهیت آثار هنری شهدا و ایثارگران مورد بررسی قرار می‌گیرد. ماهیت

اثر به نوعی تجلی یافته در تصویر، نقش و نماد^۱ که هر کدام تداعی گر حقیقت وجودی خود در اثر بوده، است. «نماد در معنای عام به مفهوم بازنمایی ادبی یا هنری صفتی یا وضعیتی با وساطت یک نشانه و در معنایی خاص، تأویل بصری از یک موضوع انتزاعی از طریق تبدیل مشخصات پویای آن موضوع به صفات ویژه شکل، رنگ و حرکت می‌باشد» (پاکباز، ۱۳۷۸: ۶۰۴). نقوش و نمادها با موضوعات و پیام خاصی در تصاویر دو بعدی و یا سه بعدی جای گرفته؛ و به عنوان یکی از مردمی‌ترین و اجتماعی‌ترین هنر این دوره با جلوه‌ای از اعتقادات و هویت فرهنگی رزمنده است؛ که اگرچه موضوعات این آثار چون آثار شاخص هنری بر محور موضوعات و سبک خاصی نیست؛ ولیکن مفاهیم به کاربرده شده در آن و زمان متعلق به حماسه و رویداد جنگ و دفاع شجاعانه و اتصال به رزمنده مبارز در بُعد زمانی خود بر ارزش هنری آن افزوده و حتی می‌توان در گرایش آثار حماسی و مذهبی نیز مورد بررسی قرار داد.

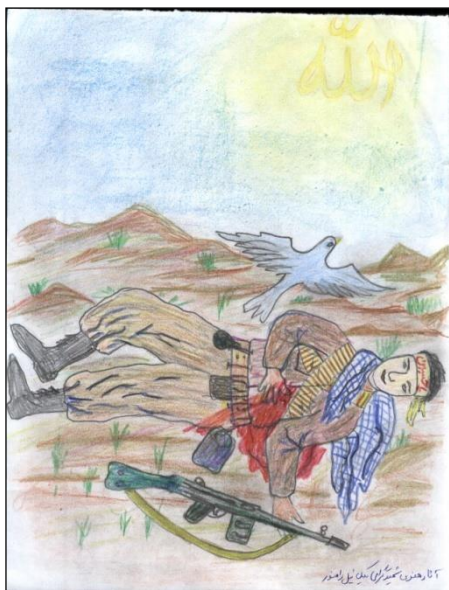
همچنان چه اشاره گردید انسان در خلق اثر ضمیر ناخودآگاه خود را تجسم بخشیده و دست به مداخله می‌زند؛ چراکه «به وسیله‌ی صنایع دستی و منسوجات و به‌طور نشانه‌ها و نمادها، آهنگ‌ها، تصاویر، اشکال، ارقام و غیره، نیازهای اجتماعی و احساسی خود را بیان می‌کند و این دخالت و مداخله مرموز را نشان می‌دهد» (افروغ، ۱۳۸۸: ۵۴)؛ بنابراین مفاهیم حاصل از محتوای آثار مذکور با تشخیص و تمییز نمودن عناصر در نقوش و بررسی نقش و نمادهای آن در دو گروه: آثار دوبعدی با عنوان تصاویر مسطح و نیز آثار حجمی با مفهوم تصاویر سه‌بعدی مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ تا بهتر بتوان به هویت اثر و خالق آن (رزمنده) و نیز شرایط محیطی پی برد. لذا در ادامه اثرهای دوبعدی ابتدا از بُعد عناصر نقوش مورد تحلیل قرار می‌گیرد. چراکه اثر تجسمی دوبعدی بیشتر با متن نقوش نقش بسته در آن هویت پیدا کرده؛ و تصاویری که معمولاً به صورت شبیه‌سازی از اشکال و اشیاء طبیعت به صورت واقع‌نما و یا انتزاعی ساخته و پرداخته شده است. لازم به ذکر است هدف این نوشتار غالب نمودن مفهومی بر آن نیست.

در آثار نقاشی نقوش بر پایه نقطه و خط و در برخی موارد این دو در کنار رنگ، نقش و نگاره‌هایی به خود می‌گیرد؛ که نماد و تمثیلی از روند تاریخی اثر محسوب می‌گردد. «خط به

عنوان عنصری زنده و متحرک، حضور و کاربردی اساسی در نقاشی یافته است. حضور خط در نقاشی و ارتباط آن با رنگ به اشکال گوناگون، از اولین نگاره‌های رنگی قابل رؤیت است. پخش رنگ بر گستره اثر بر مبنای شاخص‌های خطی، این امکان را پدید می‌آورد که خط نقشی اساسی در متعادل نمودن روابط رنگی ایفا نماید» (تقی‌زاده، ۱۳۷۱: ۴۹)؛ و نیز «رنگ فقط احساس است» (نیکولس رود، ۱۳۸۶: ۱۸۵) «نسبت به فرم اهمیت کمتری دارد» (نیکولس رود، ۱۳۸۶: ۳۴۴). لذا با تعادل و رنگ در سطح اثر، نقش ایجاد شده بار مفهومی خاص خود را القا می‌نماید؛ و آنچه از آن برای بیننده دریافت می‌گردد، چپستی، چرایی و چگونگی مفهومی است که مد نظر این متن می‌باشد؛ و حال در بررسی خطوط و نقوش آثار دوبعدی و مسطح باقی‌مانده از شهدا و ایثارگران آنچه بارز و مشخص است؛ اینکه توقف خطوط در نقش و سکونت نقوش در زمینه اثر به نوعی تداعی‌گر زمان آفرینش اثر می‌باشد؛ چرا که «خط، نمودار زمان در یک اثر هنری است؛ و این میزان حد گذشته و حال است و هنوز آینده ندارد» (آیت‌اللهی، ۱۳۷۷: ۴۹)؛ بنابراین می‌توان گفت تاریخ زمان جنگ جدای از زمان خلق اثر با توجه به عناصر بصری موجود و محدود و غیرسیال قابل مشهود و ملموس است. در نگرش به نوع خط از آنجائی که «یک خط حامل پیام‌هایی از قبیل جنسیت شیء، درصد خشونت و خشکی آن، حال و حتی رنگ آن می‌باشد و مهم‌تر از اینها جنبه روانی خط است؛ یعنی اثری که به نحوی ناخودآگاه بر روی بیننده می‌گذارد» (اثباتی، ۱۳۷۴: ۱۱) می‌توان دریافت‌های درونی رزمنده و ایثارگر را در حین کار هنری و جنگ نیز برای دریافت شرایط محیطی و میزان تأثیرات آن دو به همدیگر را مورد تحلیل قرار داد. ذکر این نکته حائز اهمیت است که «خط مهم‌ترین عامل در طراحی است. طراح به وسیله این عامل طرحی به وجود می‌آورد که بیان‌کننده طرز دید، احساس و شخصیت اوست؛ و به همین دلیل از روی طرح هنرمندان می‌توان به چگونگی اندیشه، احساس و تفکرات ایشان پی برد» (احمدپناه، ۱۳۷۷: ۲۶). اینجاست که «نحوه دیدن، ساختار ذهن، شرایط اجتماعی و محیط در شکل‌گیری عینی خط و نهایتاً فضای تصویری، نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفاء می‌نماید» (حسینی، ۱۳۸۱: ۳)؛ و بدین سبب شناخت فردی، زمانی، مکانی (جبهه و اسارت‌گاه) نیز از طریق آثار بارز می‌گردد.

آثار دو بعدی یا مسطح (جدول شماره ۳): در روند مطالعه خطوط آثار، گفته می‌شود؛ از آنجائی که چشم ذهن به شکلی ثابت تلاش دارد تا در آنچه که می‌بیند، مفهومی بیابد؛ لذا بیننده تمایل دارد که خطوط و شکل‌ها را در تصاویر آشنا گروه‌بندی نماید. (چینگ، ۱۳۷۵: ۷۶)؛ لذا در تبیین موضوعات آثار مسطح، نقوش و خطوطی چون گل لاله، هواپیمای جنگی، آیات قرآنی، اسامی متبرکه، نقشه ایران، پرچم ایران، پرتره زن و نقوش سنتی (خطایی و اسلیمی) با مضامین خانواده، جنگ، اسارت در متن آثار دو بعدی که در دو گونه کاربردی و غیر کاربردی (تزئینی) کار شده است، به‌خوبی نمایان و قابل لمس می‌باشد. از این‌رو نقش لاله با گلبرگ‌های سرخ که هر ورقی از آن در کنار مفهوم عشق با نماد قطرات خون فرو چکیده از پیکر شهید شناخته شده و

در ادبیات حماسی نیز با عمر کوتاه و نشان کشته شده‌ای پاکبخته در راه عشق به عنوان رمز شهادت است. نقشه و پرچم کشور با ایجاد حس غرور ملی در فرد نماد اقتدار میهنی است. لذا رایج بودن این نقوش در آثار مذکور در شرایط آن زمان نمی‌تواند بی‌ربط به موضوع محیط یا اتفاقی و سلیقه‌ای بوده باشد؛ بلکه خود تأکیدی بر رد پای تأثیرپذیری رزمنده از محیط خویش است. برای نمونه در اثر نقاشی میکائیل راه نور شیراز در تصویر ۲ عشق به شهادت و پرواز به ملکوت در رزمنده بیش از موضوع به تصویر کشیدن منطقه جنگی مشهود است.

تصویر ۲: نقاشی روی کاغذ (۲۵cm*۲۰)، اثر شهید

میکائیل راه نور شیراز. (مأخذ: موزه شهدای تبریز)

جدول ۳. معرفی نمونه‌هایی از مجموعه آثار هنری دو بعدی مسطح موزه شهدای تبریز

تصویر اثر	ساختار اثر (اندازه cm)	نقش و نماد (تمثیل)	نام صاحب اثر
	نقاشی رنگ روغن (50 * 60cm)	حضرت امام خمینی (ره) (ولایت‌مداری)	شهید محمد رضا جوادی فام
	نقاشی روی شیشه (20* 30 cm)	لاله (شهید) دختر بچه (عشق به خانواده)	شهید مرتضی خان محمدی
	نقاشی و نقاشی خط روی کاغذ (20*15 cm)	مادر (عشق به خانواده) هوایما (جنگ و دفاع)	شهید محمد حسین مارالی

	<p>خوشنویسی روی کاغذ (30* 15 cm)</p>	<p>متن شعر (عشق به شهادت)</p>	<p>شهید محمدحسین قاری‌رایی</p>
	<p>دوخت جانماز و گلدوزی (20* 25 cm)</p>	<p>مفهوم ارزشی جانماز در اسارت (صبر و استقامت) نقش پنج تن آل عبا (اعتقادات مذهبی)</p>	<p>آزاده و جانباز خلیل نهروانی</p>
	<p>نقاشی روی گچ (3 * 4 cm)</p>	<p>مفهوم ارزشی اثر در اسارت (صبر و استقامت) نقشه ایران (هویت و غرور ملی)</p>	<p>آزاده و جانباز حسین حیدری</p>
	<p>نقاشی بستر (زمینه سازی برای گلدوزی) (20* 30 cm)</p>	<p>مفهوم ارزشی پارچه در اسارت (استقامت) و متن بسم الله الرحمن الرحیم (اعتقادات مذهبی)</p>	<p>آزاده و جانباز مرادعلخاکپور</p>

جالب توجه است آثاری چون کوبلن دوزی‌ها با پرتره زن که برای شماره دوزی انتخاب می‌شده؛ به نوعی عشق و علاقه فردی رزمنده به خانواده را نشان می‌دهد؛ که در حواشی برخی از این آثار نوشته‌هایی با مضامین دینی و عناوین مناطق جنگی نیز آمده است. برای نگارنده موضوع جالب توجه این بود که اثرهای این‌چنینی چون تصویر شماره ۳ با توجه به لکه‌های خونی که در آن قابل مشاهده است؛ بیانگر این نکته است که رزمنده در زمان و مکان جنگ در فرصت‌های استراحت خود در سنگر به این هنر می‌پرداخته است.

تصویر ۳: کوبلن (۳۰*۲۵)، اثر شهید بهرام سلیمانی. (مأخذ: موزه شهدای تبریز)

ذکر این نکته خالی از لطف نیست که رزمنده از جنگ آتش و خونریزی هیچ واهمه‌ای نداشته تا از پرداختن به اثر هنری که ذهنی آرام و مکانی امن و ساکت می‌طلبد؛ در شرایط خطرناک و ناامن موجود پیش‌رو باز بماند. این نوع اثرها با وجود لکه با ارزش خون که تداعی‌گر لحظه شهادت رزمنده شهید بوده؛ در کنار خود شهید ارزشی بیش از پیش به خود می‌گیرد. همچنان که در بخشی از پیام امام خمینی (ره)

(صحیفه امام، ج ۲۱: ۱۴۵) خطاب به هنرمندان متعهد، در تاریخ ۱۳۶۷/۰۶/۳۰ هـ ش آمده است: «خون پاک صدها

هنرمند فرزانه در جبهه‌های عشق و شهادت و شرف و عزت سرمایه زوال‌ناپذیر، آن‌گونه هنری است که باید به تناسب عظمت و زیبایی انقلاب اسلامی، همیشه مشام جان زیباپسند طالبان جمال حق را معطر کند.»

در ادامه اشاره‌ای به آثار تهیه شده در دوران اسارت می‌گردد؛ که علاوه بر ارزش و میراث معنوی آن، نشان از روحیه صبور و با ایمان به خدا رزمنده اسیر در لحظات یکنواخت، محدود و سخت دارد. برخی از آثار مذکور با اینکه از مواد فرسوده و دور ریز شکل گرفته است؛ با این وجود دارای ارزش مفهومی در ساختار و تزئینات خود نیز می‌باشد. برای مثال ساختار جانمازها از پارچه حاصل از البسه کهنه شده خود اسرا بوده و نقوش آن برگرفته شده از نقوش اسلیمی و خطایی ماندگار در ذهن هر علاقمند به تزئینات اسلامی می‌باشد. نخ‌های رنگی برای گلدوزی از تاروپود حوله‌های رنگارنگ تهیه می‌شده؛ که در این کار نیز نیاز اصلی را سوزن برطرف

می‌نموده است. سیم‌هایی که از تکه سیم‌های کابل برای آزار اسرا در محوطه حیاط به‌ندرت می‌افتاده و جا می‌مانده، توسط اسرای خلاق با سائیدن و شکل‌دهی آن به سوزن تبدیل می‌شده است؛ و اینجاست که مفهوم استقامت و صبر در لحظات تلخ اسارت بر هویت اثر می‌نشیند و اثر بیش از پیش ارزش موزه‌ای می‌گیرد.

آثار حجمی یا تصاویر سه‌بعدی (جدول شماره ۴): با اشاره به توضیحات کاملی که ارائه گردید؛ در کل آثار حجمی نیز دارای مفهوم واحدی بوده است؛ و در فضا با سه عنصر بصری نقطه، خط و سطح شکل گرفته و تعریف می‌شود. از مجموع عناصر بصری نشانه‌ای که شکل می‌گیرد «ارزش معنایی خود را در مجاورت با دیگر نشانه‌ها و عناصر کسب می‌کند» (میرزایی، ۱۳۸۳: ۲۰). همچنان چه اشاره شد در بررسی ارزش و اهمیت اثر هنری نیز زیبایی‌شناسی اثر نسبت به سایر ویژگی‌های آن مفهوم بارزی دارد؛ «چراکه منحصر به فرد بودن اثر هنری در مقایسه با دیگر محصولات انسانی، به وجود مادی یا خصلت دوگانه آن بستگی ندارد، بلکه به‌ندرت هنری آن بستگی دارد» (برندی، ۱۳۸۸: ۴۰). با تأکید بر آثار حجمی شهدا که در زیباترین صورت هنری در بین سایر آثار ایثارگران، شاخص محسوب گردیده و هر بیننده‌ای را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا به بهترین نحو می‌توان به این‌که «حصول یک معنای جدید متضمن گزینش یک یا چند نشانه از بین نشانه‌های دیگر است» (میرزایی، ۱۳۸۳: ۲۰) پی برد.

جدول ۴. معرفی نمونه‌هایی از مجموعه آثار هنری سه بعدی حجمی موزه شهدای تبریز

نام صاحب اثر	نقش و نماد (تمثیل)	ساختار اثر (اندازه cm)	تصویر اثر
شهید پرویز اکبرزاده	ماکت هواپیما (جنگ و دفاع) پرچم ایران (هویت و غرور ملی)	ماکت‌سازی (20* 35* 15 cm)	
آزاده و جانباز رحیم امیرزاده	مفهوم ارزشی چوب‌سیگار در اسارت (استقامت) نام مادر (خانواده)	منبت روی چوب ^۱ (10* 1.5 cm)	
آزاده و جانباز محمدحسین تنظیفی	مفهوم ارزشی گیوه در اسارت (استقامت)	گیوه‌بافی با تاروپودهای پتو (24* 14 * 9 cm)	

^۱ رحیم امیرزاده (آزاده و جانباز) درباره این اثر (۱۳۹۱/۱۰/۰۵) می‌گوید: «وقتی مأمورین حفاظتی از چوب‌سیگار منبت‌شده من باخبر شدند، برای گرفتن آن خیلی تلاش نمودند؛ که موجب شد مرا سه روز مورد آزار و شکنجه قرار دهند. ولی بلاخره موفق شدم آن را با خود به ایران بیاورم.»

	<p>کیف حاصل از البسه کهنه و پتو (30* 20 * 15 cm)</p>	<p>مفهوم ارزشی کیف در اسارت (استقامت) واژه Frerdom (آزادی)</p>	<p>آزاده و جانباز یعقوب آسمانی</p>
	<p>تسبیبه حاصل از گل مُهرنماز، سوزن تهیه- شده از سیم کابل شکنجه (سائیدن) (6 cm), (40 cm)</p>	<p>مفهوم ارزشی تسبیبه و سوزن در اسارت (استقامت)</p>	<p>آزاده و جانباز رحمان پزشکی</p>

با بررسی ۶۰ اثر موجود در موزه برای این پژوهش، موضوعات مشهود در مفاهیم بصری در جدول شماره ۵ اشاره شده است؛ تا بهتر بتوان در سنجش میزان هر موضوعی به شناخت هویت آثار شهدا و ایثارگران رسید. لازم به ذکر است مفهوم ولایت‌مداری علاوه بر اینکه در برخی آثار به عینه مشهود می‌باشد، می‌توان گفت شامل تمامی آثار نیز می‌گردد؛ چرا که شکی نیست در هدف و انتخاب جهاد از سوی ایثارگر که نام شهید یا آزاده و جانباز به خود گرفته، بر مبنای پیروی از ولایت‌فقیه بوده است. مفهوم امید به آزادی را نیز به عینه در تمامی آثار آزادگان می‌توان مشاهده نمود؛ بارز بودن این مفهوم در تولید آثار زیبای هنری بوده که در ایام اسارت موجب گردیده است؛ بنابراین در جدول شماره ۶ با بدیهی بودن این دو موضوع درصد فراوانی جهت تبیین مفاهیم بصری آورده شده است.

جدول ۵. توزیع فراوانی مفاهیم بصری در آثار هنری شهدا و ایثارگران، موزه شهدای تبریز

کل مفاهیم بصری	آثار آزادگان				آثار شهدا				*
	بافته	حجم	خطاطی	نقاشی	بافته	حجم	خطاطی	نقاشی	اثر مفاهیم بصری
۲۶	۱	۳	۳	-	۳	-	۶	۱۰	عشق به خانواده
۱۳	-	-	-	-	۱	۷	۱	۴	جنگ و دفاع
۱۴	۵	۳	۲	۱	۱	-	۱	۱	اعتقادات مذهبی
۱۰	۲	۱	-	-	۳	۳	-	۱	نقوش سنتی
۶	-	-	-	-	-	-	۲	۴	شهادت- طلبی
۷	-	۱	۱	۱	-	۱	۱	۲	هویت و غرور ملی
۲۹	۱۴	۱۲	۲	-	-	-	-	۱	مداومت بر صبر و امید
۱	-	-	-	-	-	-	۱	-	بی‌ارزش بودن مقام دنیوی
	۲۲	۲۰	۸	۲	۸	۱۱	۱۲	۲۲	کل تکنیک‌های هنری

جدول ۶. تبیین مفاهیم بصری با درصد فراوانی آن در آثار هنری متعلق به

شهدا و ایثارگران موزه شهدای تبریز

صبر و امید	خانواده	مذهبی	جنگ و دفاع	نقوش و استی	هویت و غرور ملی	شهادت- طلبی	بی‌ارزش بودن دنیا
۲۶٪	۲۴٪	۱۳٪	۱۲٪	۹٪	۷٪	۵٪	۱٪

بحث و نتیجه‌گیری

در بررسی و مطالعه ۶۰ اثر هنری متعلق به شهدا و ایثارگران از موزه شهدای تبریز، پرداختن به ارزش موزه‌ای هر یک از آثار به عنوان اولین گام در شناخت و معرفی آثار مطرح می‌گردد. این آثار در ابعادی که بدان ارزشمند شده و هویت یافته عبارت است از: فرهنگی، تاریخی، اسنادی، اجتماعی (دینی - مردم‌شناسی) و ملی است؛ که به‌صورت ارزش‌های محسوس و مادی و ارزش‌های معنوی که در کالبد مادی تجلی یافته، می‌توان مشاهده نمود. آثار مذکور به‌عنوان هنرهای تصویری گرچه اندک بوده، ولی منبع گران‌بهایی است از تصویر تاریخ و حوادث جنگ و نیز تصویری از عقاید، ایمان و باورهای رزمندگان که در خلوت جبهه و اسارتگاه با بیانی مؤجز به وجود آمده است؛ چرا که ایثارگر هنرمند برای بیان نمادین مفاهیم معنوی جنگ و اسارت با ترسیم فنی نقش و نمادها و استفاده از استعاره‌های بصری، به عبارتی آموزه‌های هنری خود را منطبق بر ارزش‌ها و سنت‌های کهن در زمان و مکان جنگ تعدیل نموده است؛ بنابراین در بررسی کلیت آثار از بُعد تکنیک و ساختار شامل: نقاشی (با بستر: کاغذ، شیشه، فلز و پارچه)، خطاطی، حکاکی (با مواد: چوب، سنگ و گچ)، حجم (با جنس: فلز، چوب و مواد مختلف) و یافته‌ها که نشأت گرفته از احساس و تعصب دینی^۱ و ملی آنان بوده است، می‌باشد.

با تحلیل و بررسی محتوای اثرهای هنری خلق شده توسط شهدا و ایثارگران، در مجموع نقوش و مفاهیم بارز و غالب در مؤلفه‌های: ولایت‌مداری، عشق و علاقه به خانواده، مداومت بر

^۱ «همانا خدا از مؤمنان جان و مالشان را به بهای بهشت خریداری کرد؛ آنان در راه خدا می‌جنگند و می‌کشند و کشته می‌شوند. این در تورات و انجیل و قرآن وعده حقی بر عهده خدا است و چه کسی از خدا به عهد خویش وفادارتر است؟ پس به این معامله‌ای که با خدا کرده‌اید شاد باشید و این همان کامیابی بزرگ است» (سوره توبه: آیه ۱۱۱)

صبر و امید، باور و اعتقادات مذهبی، جنگ و مبارزه برای دفاع، شهادت‌طلبی و تجلی ایثار، وطن‌خواهی و حس غرور ملی و نقوش سنتی با نگاه کاربردی و غیرکاربردی به زیباترین نوع تداعی‌گر اندیشه هنرمند بوده است. با توجه به مؤلفه‌های ذکر شده در هر تکنیک هنری مشاهده می‌شود:

۱. *مداومت بر صبر و امید* بیشترین رقم آماری مفهوم بارز را در آثار هنری آزادگان و جانبازان و مفهوم عشق و علاقه به خانواده نیز در آثار هنری به خصوص در آثار هنری شهدا به خود اختصاص داده است؛ و مفاهیم بعدی جنگ و دفاع و اعتقادات مذهبی در آثار مطرح است. این در حالی است که رزمنده با علاقه به خانواده و با تأکید بر اعتقادات مذهبی بوده که قدم در جبهه‌های نبرد و مبارزه نهاده است؛ و در تلاش است تا از وطن و ناموس خود دفاع نموده و آرامش را به آن برگرداند. همچنین باز امید به زندگی دوباره در کنار خانواده بوده که مدت زمان اسارت را برای آزادگان و جانبازان با مفهوم *مداومت بر صبر* و استعانت از عقاید قلبی موجب شده است.

۲. بیشترین تکنیک به کار برده شده در هنرهای تجسمی، نقاشی به هر شیوه‌ای در آثار شهدا؛ و تکنیک سوزن‌دوزی و بافته نیز در آثار آزادگان و جانبازان بارز است. چرا که بیشترین مواد موجود به همراه رزمنده در منطقه جنگی، ابزارآلات نوشتاری چون: کاغذ و خودکار بوده؛ و در اسارت‌نگاه به همراه اسیر نیز البسه و پتو بوده است. به‌کارگیری مواد دم دست و لباس‌های دورریز، تنها با فکر خلاق است که به اثر ماندگار هنری تبدیل می‌گردد و به عنوان اثر موزه‌ای و تاریخی ارزشمند می‌شود.

حفاظت موزه‌ای و ایجاد شرایط مطلوب حفظ و نگهداری بر اساس مواد ساختاری آثار به عنوان بهترین روش برخورد با آثار هنری به جای مانده از شهدا و ایثارگران در موزه‌های شهدا است. نگارنده امیدوار است با پرداختن بر این آثار ارزشمند در مباحث مختلف سیر تاریخی و هنر می‌توان آن را در کنار سایر آثار هنرهای تجسمی به‌خصوص شاخه هنرهای انقلاب اسلامی معرفی و مطرح نمود.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم. (۱۳۸۶). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، تهران: اندیشه‌ی اسلامی.
- آوینی، سیدمرتضی. (۱۳۷۴). *مبانی نظری هنر*. قم: مؤسسه نبوی.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۷۷). *مبانی هنرهای تجسمی*. تهران: سمت.
- اثباتی، محمدحسن. (۱۳۷۴). *مجموعه دروس تخصصی هنر*، تهران: مارلیک.
- احمدپناه، ابوتراب. (۱۳۷۷). *مبانی هنرهای تجسمی (۱)*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- افروغ، محمد. (۱۳۸۸). «*نماد و نشانه شناسی در فرش ایرانی*»، کتاب ماه هنر، تهران: خانه کتاب ایران، شماره ۱۳۶: ۵۷-۵۲.
- ایروین، روبرت. (۱۳۸۹). *هنر اسلامی*. ترجمه رویا آزادفر، تهران: سوره مهر.
- برندی، چزاره. (۱۳۸۸). *تئوری مرمت*. ترجمه پیروز حناچی، تهران: دانشگاه تهران.
- بوذری‌نژاد، یحیی. (۱۳۹۰). «*تعریف هنر و زیبایی نزد قاضی سعید قمی*»، مجله فلسفه و کلام اسلامی، شماره: ۴۲-۲۹.
- پاکباز، روئین. (۱۳۷۸). *دائرةالمعارف هنر*. تهران: بهجت.
- پورمند، حسن‌علی. (۱۳۸۵). «*قبله‌ام یک گل سرخ (راویت دفاع مقدس در نقاشی امروز ایران)*»، کتاب ماه هنر، شماره ۹۵ و ۹۶: ۱۷-۸.
- تقی‌زاده، هادی. (۱۳۷۱). *خط در نقاشی*. تهران: کله‌ر.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۹). *پیام خرد: مجموعه مقالات و سخنرانی‌های بین‌المللی*. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جعفری تبریزی، محمدتقی. (۱۳۶۲). *زیبایی و هنراز دیدگاه اسلام*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- چینگ، فرانسیس. د. (۱۳۷۵). *اصول مبنای طراحی*. ترجمه فرهاد گشایش و محمد حسن اثباتی، تهران: مارلیک.
- حجت، مهدی. (۱۳۸۰). *میراث فرهنگی در ایران*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- حسینی، سیدمهدی (۱۳۸۱). *کارگاه هنری (۲)*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- صادقی، مسعود (۱۳۸۹). *ابزارهای هنری در روابط عمومی، گفتاری درباره تندیس، سپاس‌نامه، دکوراسیون، ماهنامه انجمن روابط عمومی ایران*، ۷۲، ص ۲۹.

- صحیفه امام (مجموعه سخنرانی‌ها و نامه‌های امام خمینی (ره)). (۱۳۶۷). ج ۲۱، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- ظفرمند، سیدجواد (۱۳۸۱). «مفهوم فرم بویژه در هنر»، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۱۱: ۱۳.
- عبادیان، محمود. (۱۳۸۳). گزیده زیباشناسی هگل. تهران: فرهنگستان هنر.
- عمید، حسن. (۱۳۷۱). فرهنگ عمید. تهران: امیرکبیر.
- فیلدن، برنارد و یوکیلتو، یوکا (۱۳۸۲). مدیریت محوطه‌های میراث جهانی. ترجمه سوسن چراغچی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- قره‌باغی، علی اصغر (۱۳۷۹). «هنر تقدیر هنری: تعریف هنر»، ماهنامه گلستانه، شماره ۲۸: ۴۹.
- قوامی، فاطمه‌راهیل (۱۳۹۱). «فرم و محتوا در دنیای فلوطین: با توجه به هنر و اثر هنری»، فصلنامه کیمیای هنری، شماره ۴: ۲۴.
- گات، بریس و مک‌آیورلویس، دومینگ (۱۳۸۴). دانشنامه زیبایی‌شناسی. گروه مترجمان، تهران: فرهنگستان هنر.
- گاردنر، هلن (۱۳۸۴). هنر در گذر زمان، به تجدید نظر هورست دلاکروا و ریچارد ج. تنسی، ترجمه محمدتقی فرامرزی، تهران: موسسه آگاه.
- مدد پور، محمد (۱۳۷۱). حکمت معنوی و ساحت هنر. تهران: حوزه هنری.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۱). مسئله شناخت. تهران: صدرا.
- مظاهری‌تهرانی، حمید (۱۳۸۴). موزه شهلا. تهران: شاهد.
- معین، محمد (۱۳۶۲). فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر.
- میرزایی، کریم (۱۳۸۳). نشانه‌شناسی در دستبافته‌های ایرانی (۵)، دو هفته نامه هنرهای تجسمی تندیس، شماره ۲۸: ۲۰.
- نامی، غلامحسین (۱۳۸۰). مبانی هنرهای تجسمی (ارتباطات بصری)، تهران، توس.
- نیک‌گوهر، عبدالحسین (۱۳۶۹). مبانی جامعه‌شناسی. تهران: رایزن.
- نیکولس رود، آگدن (۱۳۸۶). رنگ‌شناسی مدرن. ترجمه عربعلی شروه، تهران: شباهنگ.
- ویتزر، گرهاردگوگ (۱۳۷۶). طراحی بیان خویشتن. تهران: برگ.
- ویناس، سالوادور میونز (۱۳۸۹). نگره نگاهداشت معاصر فرهنگ مظفر. ترجمه حمید فرهمند بروجنی و فاطمه مهدی‌زاده، اصفهان: گلدسته.

هاشمی، نسرین و فدوی، سیدمحمد (۱۳۸۸). «تحلیل نقاشی‌های کودکان کار»، فصلنامه نگره، تهران: دانشگاه شاهد، شماره ۱۲: ۱۰۹.

یاوری، حسین (۱۳۷۶). *آشنایی با هنرهای سنتی*. تهران: سازمان صنایع دستی ایران.

یوکیلتو، یوکا (۱۳۷۷). *استانداردها، اصول و منشورهای بین‌المللی حفاظت، ترجمه سوسن چراغچی*، اثر، شماره ۲۹ و ۳۰: ۱۳۵-۱۲۱.